

OSMANLI DIŞ ASKERİ İSTİHBARATINDA FORMELLEŞME:ELÇİLİKLERDE ATAŞEMİLİTERLİĞİN İHDASI VE OSMANLI ASKERİ ATAŞ RAPORLARI*

Gültekin YILDIZ

Özet: Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde dış askerî istihbaratın kurumsallaşması ve formelleşmesinde bir milat kabul edilebilecek ataşemiliterlik uygulamasının 1864-1918 arasındaki işleyişi ele alınmaktadır. Osmanlı askerî ataşeliklerinin hangi tarihlerde nerelerde kurulduğu, elçiliklerde görev yapan ataşelerin raporlarında hangi hususlara yer verdiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bir karşılaştırma imkânı sağlamak açısından büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nde bulundurdukları askerî ataşelerin raporları da kısaca tanıtılmaktadır. Ayrıca Alman askerî danışman von der Goltz'un Osmanlı askerî ataşeleri için 1892 tarihinde hazırladığı yönerge de incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Askerî istihbarat, askerî diplomasi, askerî ataş, ataşemiliter, Osmanlı askerî tarihi, askerî ataş raporları, Colmar Freiherr von der Goltz.

The Formalization of Ottoman Military Intelligence: Ottoman Military Attachés and Their Reports

Abstract: In this article, the mechanism of the military attaché, between 1864-1918, which can be accepted as a turning point in the institutionalization and formalization of external military intelligence in the Ottoman Empire is to be discussed. The article also tries to answer that when and where the Ottoman military attachés were established and which subjects were included by the reports of the Ottoman military attachés. The reports of the military attachés of the great powers are shortly defined, which will enable the reader to make comparisons. Furthermore, the proposal written by von der Goltz, German military advisor to the Ottoman Empire, for the Ottoman military attachés in 1892 is examined.

Key words: Military intelligence, military diplomacy, military attaché, attaché militaire, Ottoman military history, military attaché reports, Colmar Freiherr von der Goltz.

---

*Bu makalenin ortaya çıkma sürecinde sağladıkları destek için genç meslekdaşlarım Fatih Tetik ve Mustafa Yeni'ye müteşekkirim.

Fransız İhtilâli ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı ile sona erdiği söylenebilecek uzun ondokuzuncu yüzyıl, devlet aygıtına paralel olarak orduların ve savaş organizasyonunun da formelleşmesi ve bürokratikleşmesi sürecini bünyesinde barındırır. Zorunlu askerliğe dayalı kitle ordularının komuta ve kontrolü ancak merkezî planlama ile mümkün gözüktüğünden, XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Dünya askerî tarihinde “genelkurmayların çağı” olur. Kitle ordusunu yönetecek subay, hesap ve tahmin insanı olmak zorundadır. Savaşın ancak ülkenin mümkün merteye bütün kaynaklarını seferber etmekle kazanılır hale gelmesi, askerî liderin oynayacağı rolü coşku vermektan çok planlama yönüne kaydırır. Farklı senaryolara dayalı savaş planları yapılır, istenmeyen durumların ortaya çıkma ihtimali de göz önünde tutulmaya başlanır. Modern askerî planlama, bunun için eğitilmiş uzmanlar tarafından yürütölen bilgi tabanlı bir koordinasyon faaliyetidir (Feld, 1977, ss. 146-147; Wheeler, 2012, s. 47).

1860’a kadar ordulardaki kurmaylığın görevi kabaca, disiplin ve talimin genel standartlarını belirlemek ve onları en verimli şekilde kullanmaya yönelik tasarlanmış taktik ve stratejileri çizmek olarak tarif edilirken, bu tarihten sonra işler değişir. Yüzbaşı iken bir dönem Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasında da rol almış General Helmut von Moltke’nin rehberliğinde Prusya ordusu, umumî seferberlik sürecini planlayıp yürütebilecek bir genelkurmay geliştirir. Bilhassa 1870 Prusya-Fransa Harbi’nin ilki lehine neticelenmesiyle beraber, sadece Avrupa’da değil bütün Dünya’da Prusya Genelkurmayı hegemon askerî paradigma halini alır (Feld, 1977, s. 154). Askerî doktrinde ve ordu teşkilatında ortaya çıkan bu değişimler, başta ulaşım ve haberleşme olmak üzere yatay hareketliliğin hızını ve miktarını daha önce olmadığı kadar arttıran demiryolu, telgraf ve buharlı vapur gibi icatlar ve ateşli silahların kullanımını basitleştirip etkinliğini arttıran iyileştirmelerle desteklenir.

İnsanların, eşyaların ve fikirlerin dolaşım hızının büyük ölçüde arttığı XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Dünya’yı herkesin herkese daha çok benzediği küresel bir homojenleşme durumu ile karşı karşıya bırakır. Bu çerçevede devletlerin askerî doktrinleri de, John Lynn’in “başarının taklit edilmesi” (*imitation of success*) diye tarif ettiği olgu çerçevesinde, rakipten farklılaşmaya değil de rakibe benzeyerek ona üstün gelme çabasına dayalı hale gelir. İster hasım ister müttefik olsun, XIX. yüzyılın giderek ulus-devletleşmekte olan monarşileri, aralarındaki politik, ticari ve askerî rekabetin şiddeti arttıkça birbirleriyle daha çok kaynaşır ve birbirlerine daha çok benzer. Dünya tarihinde XIX. yüzyıl bir savaşlar çağı olduğu kadar, “devletlerarası” ya da “uluslararası” hukukun ve ilişkilerin icat edilerek kurumsal bir zemine oturtulmasına da tanıklık eder. Bu formelleşme ve normalleşme sürecinden diplomatik ilişkiler kadar askerî istihbarat faaliyetleri de payını alır. Napoléon Savaşları ile başlayıp, kimilerince ilk “dünya savaşı” olarak da nitelendirilen Kırım Savaşı ile zirveye varan XIX. yüzyılın savaşlar dizisi devletlerarası diplomatik ilişkilerin hacmini arttırırken,

hasmâne niyetleri azaltacağı ve caydırıcılığı arttıracığı umuduyla devletlerarası askerî ilişkilerde de bir şeffaflaşma ve formelleşme sürecini beraberinde getirir. Teknolojik gelişmelerle süratlenen haberleşme ve ulaşım, daha önceki dönemlerde “gizli bilgi” konumunda olan teknik ve taktik verilerin daha hızlı toplanması ve yayılmasını mümkün kılar. Ondokuzuncu yüzyıl öncesinde askerî istihbarat denildiğinde akla, bizzat siyasi ve/veya askerî liderin şahsı etrafında kurduğu casus/muhbir ağı ile rakip ve hasımlarının politik niyetlerini, askerî kuvvetini ve harp planlarını öğrenme çabası gelirken, XIX. yüzyılın ikinci yarısında karşımıza yabancı ülkelerde devletlerinin diplomatik temsilcilerinden biri gibi çalışan uzman bürokratlar, yani askerî ataşeler çıkar (Wheeler, 2012, s. 47).

Bu çalışmada, XIX. yüzyılın ikinci yarısında askerî istihbarat sisteminin formelleşmesi ve bürokratikleşmesi çerçevesinde rakipleriyle eşzamanlı olarak Osmanlı Devleti'nin daimî elçiliklerinde ataşemiliterlik makamının ihdası ve sonraki yarım yüzyıl içindeki işleyişi ele alınacaktır. Osmanlı ataşemiliterlerinin 1864-1918 arasındaki faaliyetlerini ve dış askerî istihbarat sisteminde devreye sokulan bu yeni bilgi toplama mekanizmasının etkinliğini tam olarak değerlendirmek için, askerî ataşelerin İstanbul'a gönderdikleri raporları ve Osmanlı devlet ve ordu yöneticilerinin bunları ne şekilde kullandıklarına dair yazışmaları görmek gerekir. Mamafih, belirtilen dönemde Osmanlı ordusunun komuta karargâhını bünyesinde barındıran Seraskerlik ve Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin resmî yazışmaları hâlihazırda gün yüzüne çıkmış değildir. Uzun saltanatı sırasında, hem devlet hem de ordu idaresinde hemen her konudan bizzat haberdar olmak isteyen Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda oluşturduğu Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi'nden Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne intikal etmiş evrak bu noktada imdada yetişmektedir. Ayrıca Sadaret ile Hariciye ve Dâhiliye nezaretlerinin araştırmaya açılmış belgelerinden de belirli ipuçları yakalamak mümkündür.

Ataşemiliterler ile İstanbul'daki karar alıcılar arasında gerçekleşen bilgi alışverişinin, son dönem Osmanlı askerî istihbarat faaliyetlerinin tamamına karşılık geldiğini düşünmek hatalı olur. Ataşemiliterliklerin ihdası, dış askerî istihbaratın temininde yeni bir dönemin başladığına işaret ediyor olsa da, formel ve bürokratik bir istihbarat kanalı olan bu birimler bilgi toplama ağının sadece bir kısmıdır. Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetleri hakkında az da olsa bilgi sahibi olduğumuz II. Meşrutiyet döneminin *Teşkilat-ı Mahsusa*'sına kadar, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî bir merkezî istihbarat ve karşı istihbarat kurumu olmamıştır. Bununla beraber, nüfusu oldukça heterojen geniş imparatorluk coğrafyasında iç askerî istihbarat alanında pek çok informal ve gayri resmi kanaldan faydalandığı bilinmektedir. Osmanlı devlet belgeleri üzerinde yapılacak derinliğine araştırmalar ile Teşkilat-ı Mahsusa öncesi

informel iç ve dış askerî istihbarat alanında Osmanlı idaresinin performansı hususunda daha doyurucu bilgilere sahip olmak mümkün gözükmektedir.

Osmanlı Daimî Elçiliklerinde Ataşemiliterliğin İhdası ve İşleyişi

Avrupa'nın büyük ordularında daimî askerî istihbarat kurumlarının ortaya çıkışı XIX. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Avusturya-Macaristan'da 1850 yılında kurulmuş ve askerî istihbarat ile karşı istihbarata bakan *Evidenzbureau*'dur. Onu Alman Genelkurmayı'nda 1860 yılında açılan III b Kısmı ile Fransız Genelkurmayı'nın İkinci Şubesi (*Deuxieme Bureau*) izler (Wheeler, 2012, s. 48). Osmanlı Erkân-ı Harbiyye Riyaseti'nin 93 Harbi sonrası yeniden yapılandırılması sırasında, "II. Şube"nin istihbarat işleriyle mesul tutulması da, Fransa'daki bu adlandırmanın bir uzantısı gibi gözükmektedir.

Yine aynı yıllarda, Avrupalı devletler mevcut daimî diplomasiye ilâveten askerî ataşelik sistemini de yürürlüğe sokmaya başlamıştır. Güçler arasında silahlı kuvvetler hakkında bilgi paylaşımı sağlanmasının milletlerarası çatışmalar ve savaşların önüne geçilmesini teşvik edeceği beklentisine dayalı bu uygulama, ordu ve donanma subaylarının kendi ülkeleri dışında bilgi toplama faaliyetlerini de legal ve formel bir çerçeveye kavuşturmuştur (Wheeler, 2012, s. 48). Bu noktada, askerî ataşeliğin tarih boyunca var olmuş askerî casusluktan daha farklı ve üst seviyede bir istihbarat ve diplomasi faaliyeti olduğu belirtilmelidir. Bununla beraber, ataşemiliterlerin bilgi kaynakları arasında casusların da bulunduğu, meşhur Dreyfus Vakası ile Avrupa ve Dünya kamuoyunun malumu olmuştur. Paris'teki Alman ataşemiliterinin savaş planları ve silahları hakkında bilgi edinme arzusuyla bir casus istihdam ettiğini tesbit eden Fransız karşı istihbaratının 1894'de topçu kurmay subayı Yüzbaşı Dreyfus'u yakalamasıyla başlayan Dreyfus Davası, 12 sene boyunca modern askerî istihbarat, yurtseverlik ve vatana ihanet kavramlarını Avrupa ve Dünya kamuoyunun gündeminde tutmuştur.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl öncesinde askerî ve siyasî istihbarat için farklı figürlerden oluşan bir casusluk ve haber alma sistemine sahip olduğu bilinmektedir. Savaş esirleri, din değiştirerek Osmanlı hizmetine giren Avrupalı dönmeler, dünya üzerinde yaygın bir ağa sahip Osmanlı topraklarındaki Yahudi tüccar ve tabipler, başta Eflak ve Boğdan voyvodalığı yapanlar olmak üzere Osmanlı Devleti'ne dışişlerinde hizmet eden Fenerli Rumlar, geçici ya da sürekli istihdam edilen casuslar, birbirleriyle rekabet halindeki Avrupa devletlerinin İstanbul'daki elçileri ve nihayet sınır bölgelerindeki Osmanlı idarecileri, bu sistemin başlıca aktörleri olmuştur (Agoston, 2011, ss. 59-96).

Onsekizinci yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'ya gönderilen fevkalâde sefirlerin kaleme aldıkları sefaretname ve lâyhalar, dış askerî istihbaratın yeni bir döneme girdiğinin habercisidir. O tarihlerde henüz tek taraflı diplomasi pratiğine sahip Osmanlı idaresinin askerî alanda Avrupa'da kendine model

aramaya başlaması, teknik ve taktik amaçlı mevzi malumat yerine Avrupa ordularının teşkilat, teçhizat ve doktrinleri hakkında daha ayrıntılı raporların hazırlanmasına zemin hazırlamıştır. Onsekizinci yüzyılın sonlarında Viyana'ya gönderilen Ebubekir Râtib Efendi'nin kaleme aldığı Büyük Lâyiha bunların en önemlisi olarak kayda değerdir (Yeşil, 2011, ss. 240-365).

III. Selim'in hem devleti hem de ordusunu birlikte yeniden yapılandırmayı amaçlayan *Nizâm-ı Cedid* paketi içerisinde mütekabiliyet esasına dayalı sürekli diplomasiye geçiş ve bunun pratik karşılığı olan Avrupa devletlerinde daimî ikamet elçiliklerinin tesisi de yer alır. İlk daimî ikamet elçisi Yusuf Agâh Efendi'nin görevlerine bakıldığında, tıpkı dönemin diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi siyasi, askerî ve ticari alanlardaki dış temsil ve istihbarat çalışmalarının henüz ayrıştırılmadığı ve elçiden her üç alanda da iş çıkarmasının beklendiği görülür. Bu dönemde elçilerden beklenen görevler diplomatik temsil ve kendisi ile mensubu olduğu devlet bürokrasisinin bilgi ve görgüsünü artırıcı gözlemlerde bulunmasının yanı sıra Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak, Osmanlı ordusu ve donanmasının güçlendirilmesi ve yeniden yapılandırılmasında istihdam edilebilecek uzman mühendis ve teknisyenleri tedarik etmek, ordu ve donanmanın ihtiyaç duyduğu hammadde ve teçhizatı uygun fiyat ve şartlarda temin etmek, Avrupa siyasetindeki gelişmeleri takip etmek, bulunduğu ülke basınındaki haberler ile kamuoyundaki söylentiler hakkında İstanbul'u bilgilendirmek ve ilgili ülkenin idari, mali, askerî, sosyal ve kültürel teşkilatı ile bilim ve eğitim seviyesi hakkında bilgi edinmek şeklinde sıralanabilir. Diğer yabancı misyon şefleriyle ilişkiler kurarak, muhtemel ittifak ve arabuluculuk arayışları için zemin oluşturmak da elçinin görevlerindedir (Yalçınkaya, 2010, ss. 619-620).

III. Selim'in kurduğu bu dış daimî temsilcilik sistemi, onun tahttan indirilmesinden sonra zayıflar ve 1821 Yunan İsyanı sonrasında da dağıtılır. Rum teb'asına güveni azalan Bâbiâli bürokratları, o tarihlerde tamamına yakını Rum maslahatgüzarları tarafından idare edilen Avrupa misyonlarının kapatılmasının daha doğru olacağına karar verirler. Ancak 1830'lara gelindiğinde Sultan II. Mahmud bu konuda tekrar harekete geçilmesine karar verir ve imparatorluğun sonuna kadar devam ederek günümüz Türkiye'si dış temsilciliklerinin de nüvesini oluşturan sefaretlerin açılmasını sağlar. Öncelikle 1834 yazında Paris ve Londra'ya, bir sonraki sene de Viyana'ya hususî sefirler tayin edilir. Paris'teki hususî sefirlik, 1835 Temmuz ayında daimî hale getirilir. Her iki misyonun da başında bulunan Mustafa Reşid Paşa 1836 Eylülünde Londra'ya geçerek, burada kurulan daimî elçilik makamını doldurur. Osmanlı Devleti'nin dördüncü dış temsilciliği ise, Avrupa dışında, komşu İran'ın başkenti Tahran'da 1849 yılında kurulmuştur. Berlin'de Aralık 1837'de kurulan orta elçilik Mart 1874'de büyükelçiliğe dönüştürülürken, Atina'da 1840'da, Stockholm'da (aynı zamanda Hague) 1854'de, St. Petersburg'da Mart 1857'de

(Temmuz 1873'den itibaren büyükelçilik), Torino'da Ocak 1857'de, Roma'da, Torino'nun yerini alacak şekilde 1870'de (1880'lerin başından itibaren büyükelçilik), Brüksel'de Ekim 1857'de (1879'a kadar maslahatgüzarlık statüsünde) ve Washington'da Nisan 1867'de daimî dış temsilcilikler oluşturulmuştur (Hurewitz, 1961, s. 462).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine yeni bir düzenli ordu teşkilatı kurma çabaları ile beraber, Osmanlı siyasî elitleri Avrupa'daki rakiplerinin sahip olduğu askerî organizasyona paralel bir yapılanma tercihini resmen ve açıkça ortaya koymuşlardır. Osmanlı ordusunun teşkilat ve teçhizat açılarından Avrupa'daki rakiplerini "bir hayli geriden takip ettiği" şeklindeki popüler kanaatin aksine, 1826-1918 dönemi boyunca Osmanlı siyasi ve askerî karar alıcılarının savaş organizasyonundaki çağdaş gelişmeleri yakından takip ettiği rahatlıkla söylenebilir. Her ne kadar yetişmiş personel temini ve yerli askerî doktrin geliştirme hususlarında zaafiyetler mevcutsa da, teçhizat ve teşkilat başta olmak üzere Osmanlı ordusunun pek çok konuda rakipleri ve müttefikleri ile aynı adımları eşzamanlı olarak attığı görülmektedir. II. Mahmud döneminden itibaren, Osmanlı Devleti'nin dış temsilcilikleri teknik ve taktik düzeyde askerî bilgileri İstanbul'a rapor etmeye başlamışlardır (Yıldız, 2009, s. 449, 459). Dış askerî istihbaratın formal ve bürokratik daimî bir yapıya kavuşturulması şeklinde tarif edilebilecek ataşemiliterlik sistemine geçiş ise, teknik ve taktik bilgi toplamaya stratejik değerlendirme boyutunu ilâve etmiştir.

Tıpkı Osmanlı Devleti gibi Avrupalı pek çok devlet de Osmanlı pâyitahtındaki elçilikleri ve çeşitli şehirlerdeki konsolosluklarında XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren askerî ataşe bulundurmaya başlamıştı. Daha önce elçiler, misyonerler, seyyahlar, muharebe gözlemcisi olarak hususî vazifeyle görevlendirilmiş subaylar ve gazetecilerin yürüttüğü devleti ve kamuoyunu bilgilendirme faaliyetine artık uzman personelin raporları da eklenmekteydi. Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD gibi devrin büyük siyasi ve askerî güçleri tarafından gönderilmiş askerî ataşelerce kaleme alınmış söz konusu düzenli raporlar, Osmanlı askerî tarihinin son dönemi için bugün en önemli bilgi kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemi kapsayan Osmanlı Seraskerlik, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti yazışmalarının araştırmacılara halen büyük oranda kapalı olması da¹, Osmanlı askerî tarihçileri için yabancı ataşemiliter raporlarını daha önemli kılmaktadır. Tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, Avrupalı ataşemiliterlerin de kendi devletlerindeki öncelikli muhatabı Savaş Bakanlıkları ve Genelkurmaylar olmuştur. Bununla beraber, içeriklerinin dış politika konularını kapsamaması durumunda, raporların birer kopyasının Dışişleri Bakanlığı'na

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Yıldız (2010) ve Yıldız (2012).

ulaştırıldığı da vâkidir. Söz konusu devletlere ait askerî ataşe raporlarının, ilgili ülkenin Savaş Arşivi'nin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde de bulunabilmesinin sebebi budur.

İstanbul'daki elçiliğinde askerî ataşe bulundurmaya başlayan ilk devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda en büyük askerî rakibi ve hasmı olan komşu Çarlık Rusyasıdır. Rusya Fedarasyonu Arşivleri'nde mevcut tarihî belgelere bakıldığında, Çarlık Rusyasının İstanbul'daki elçiliğinden gelen ilk askerî ataşe (*voenno agentsvo*) raporunun 1826 tarihli olduğu görülür. Rusya'nın İstanbul Elçiliği'nde görev yapmış ilk askerî ataşe/askerî müşavir, Alman kökenli bir albay (*kolonel; polkovnik*) olan Fyodr Fyodoroviç Berg (Friedrich Wilhelm Rembert von Berg)'dir. Rus askerî doktrin tarihinde Osmanlı Devleti'ne ait askerî istatistik ve askerî topografya çalışmalarıyla tanınan Berg, bu alanda binlerce sayfayı bulan oldukça ayrıntılı çalışmalara imza atmıştır (Kurdyavsteva, 2010, s. 139)². Berg ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar, Osmanlı-Rus Harpleri dışında kalan sürede, Rusya Genelkurmayı ve Dışişleri'ne düzenli gönderilmiş askerî ataşe raporları, bugün Rusya İmparatorluğu Askerî Tarih Arşivi'ne (Rossiisky Gosudarstvennyy Voенno-istoričeskiy Arhiv, RGVIA) bağlanmış *Voенno-Uçyonnyy Arhiv* içindeki *Fond 450 Turtsiya* içinde yer almaktadır. Bu tasnifte *obşie svedeniya o turetskoy armii i vnutri polițiçeskom polojenli v strone (1810-1913)* başlığı altında tutulan 150 dosya, Rus askerî ataşelerinin, ordunun yanı sıra Osmanlı coğrafyası, topografyası, etnografyası ve nüfusuna dair verdiği bilgileri de barındırmaktadır. Ataşe raporları çoğu kez kale ve istihkamlara ait plan ve fotoğraflar ile desteklenmiştir (Kapıcı-Köremezli, 2012, ss. 136-137).

Osmanlı Devleti ile hemen hemen aynı tarihlerde, 1860 yılında, dış temsilciliklerinde daimî askerî ataşe (*Militaerattache*) görevlendirmeye başlamış Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da (Kurz, 2009, s. 11), başta İstanbul ve Rumeli'ndekiler olmak üzere Osmanlı tarihinin son yarım yüzyılındaki bütün mühim askerî ve zaman zaman da siyasi gelişmeleri ataşelerinin gözünden takip eden devletlerdendi. Bir kısmı sadece diplomatik mütekabiliyet esasına binaen açılmış olsa da (Kurz, 2009, s. 11), Avusturya'nın İstanbul'daki askerî ataşeliği mütevazı ama işini iyi yapan bir hüviyete sahipti. Bugün Avusturya Devlet Arşivi'ne (*Österreichisches Staatsarchiv*) bağlı Savaş Arşivi (*Kriegsarchiv*) bünyesinde *Militaerattache Konstantinople* fonunda tutulan Avusturya-Macaristan askerî ataşelerinin raporları da Osmanlı ordusunun son dönemi hakkında zengin malzeme ihtiva etmektedir.

1909-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan'ın İstanbul Elçiliği'nde görev yapmış Polonya asıllı askerî ataşe General Joseph Pomiankowski'nin hatıraları, bir taraftan büyükelçinin diplomatik maiyetinde iken diğer taraftan ülkesinin

² Bu bilgiyi benimle paylaşan kıymetli meslektaşım Özhan Kapıcı'ya müteşekkirim.

savaş bakanlığı ve genelkurmayına karşı sorumlu tutulan askerî ataşelik makamının pratikte nasıl işlediğini göstermesi açısından, kayda değerdir. Maiyetinde bulunduğu Elçi Markgraf Pallavicini ve sefaretin diğer şahsiyetleriyle her zaman iyi ilişkilerde bulunduğunu belirten Avusturya-Macaristan askerî ataşesi, açık görüşlü biri olarak tarif ettiği sefirin kendisiyle her siyasi meseleyi tartıştığından takdirle bahsetmektedir. Ataşenin Elçilik'teki vazifesi, büyükelçiye bütün askerî konularda müşavirlik yapmaktı. Ancak raporlarını göndereceği esas âmirleri savaş bakanı ve genelkurmay başkanı idi. Aradaki dengeyi kurmak adına olsa gerek, yazdığı değerlendirme raporlarını önce sefîre veriyor ve onun görüşlerini de dikkate alıyordu (Pomiankowski, 1990, s. 44).

Osmanlı Devleti'nin de sonunu getirecek Birinci Dünya Savaşı yılları gibi, modern askerî istihbaratçılığın ve askerî ataşeliğin oldukça geliştiği geç bir tarihte görev yapmasına rağmen, Ataşe Pomiankowski'nin Avusturya-Macaristan askerî ataşelerinin çalışmalarının “düzenli olmadığı” ve bu görevin “50 yıl kadar önce yazılmış bir talimnameyle yerine getirilmeye çalışıldığından” şikâyet etmesi kayda değerdir. Ona göre askerî ataşeler barış zamanlarında temel meseleleri değil kendilerince uygun gördükleri şeyleri rapor ediyorlardı. Avusturya-Macaristan Dışişleri'nin kendilerine bilgi vermediğinden yakınan Genelkurmay Başkanı'nın ataşesinden hususî mektuplar yoluyla İstanbul ve çevresinde olan biten hakkında malumat istemesi ise ayrı bir problemdi. Pomiankowski'nin hatıralarında yaptığı itiraf doğru ise, Balkan devletlerinin Osmanlı karşıtı ittifakından ve Balkan Harbi'nin çıkacağından, Elçilik olarak kendilerini global resimden uzak tutan ve bu konularda aydınlatmayan Dışişleri Bakanlığı yüzünden, ancak savaş çıkınca haberdar olabilmişlerdi (Pomiankowski, 1990, s. 46).

II. Abdülhamid döneminde gelen Kaehler misyonu sayesinde Osmanlı Devleti ile askerî ilişkileri en sıkı Avrupa devleti konumuna gelmiş Almanya ise, von der Goltz Paşa'nın 1 Ekim 1895'deki ayrılışına kadar İstanbul'daki Elçiliğinde ayrıca bir askerî ataşe buldurmaya ihtiyaç görmemiştir. O dönemdeki Alman elçisinin ifadesiyle, von der Goltz, Osmanlı ordusunun durumu hakkında kendilerine ya da Alman Genelkurmayı'na bilgi vermekten çekinmeyen heyetteki yegâne danışmandı. Ancak Goltz Paşa'nın Osmanlı hizmetindeki görevinden ayrılarak ülkesine dönmesi, Alman Elçiliği'ni askerî istihbarat alanında bir zaafiyete düşebilecekleri hususunda endişeye sevk edecekti. Bu yüzden de, tıpkı diğer büyük devletler gibi Almanya'nın da hususî bir askerî ataşeyi İstanbul'a göndermesi gerektiği yönünde Berlin'e görüş bildirildi. O tarihten Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, İstanbul'daki Almanya Elçiliği'nde von Morgen, von Stempel, von Leipzig ve ataşenaval Humann gibi isimler başta olmak üzere çok sayıda askerî ataşe görev yaptı. Bunlar Osmanlı ordusu ve donanması hakkında Alman Genelkurmayı'na düzenli raporlar

göndermenin yanı sıra, Osmanlı ordusunda Alman subaylar tarafından işgal edilen makamların ellerinden gitmemesi ve Alman silah sanayinin bu bölgede kendine bulduğu pazarı kaybetmemesi için de çalışmalar yürüttü. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı hizmetine giren İkinci Alman Askerî Misyonu ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki mütefiklik ile beraber, Alman askerî ataşelerinin Osmanlı devlet adamlarının üzerindeki tesir ve nüfuzları zirveye varacaktı (Wallach, 1976, ss. 84-85). Son dönem Osmanlı askerî tarihinin en önemli kaynaklarından biri olarak görülebilecek Alman askerî ataşe raporları, Alman Genelkurmayı'nın ve Savaş Bakanlığı'nın arşivleri II. Dünya Savaşı'nda büyük oranda yok olduğu için, iki Almanya'nın birleşmesinden sonra Berlin'e taşınmış bulunan Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Politisches Archiv des Auswaertiges Amtes, PA-AA) içindeki *Türkei* fonlarında yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin pâyitahtına askerî ataşe tayin etmiş bir diğer Avrupalı büyük devlet de Fransa'dır. Günümüzde Paris'te Chateau de Vincennes'daki Fransa Savunma Bakanlığı Savaş Arşivi'nde 7 N alt fonu içinde 15 dosyada araştırmaya açık olan Fransız askerî ataşe raporları, 1872'den Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar yaklaşık 40 senelik bir süreyi kapsamaktadır. Bu makamı işgal etmiş askerî ataşelerin 1875'den 1914 Temmuzuna kadar aralıksız olarak birbirlerini takip ettiği anlaşılmaktadır. Fransız askerî ataşelerinin raporlarında da son dönem Osmanlı silahlı kuvvetlerinin hemen her yönüne ilişkin bilgi ve değerlendirmeler bulmak mümkündür. Bu raporları bizzat inceleyen P. Dumont'un aktardığı kadarıyla, el yazısıyla 50 sayfayı bulabilen bu metinlerde askeriye hakkında akla gelebilecek her türlü soruya cevap bulmak mümkündür. Manevralar, projeler, ordunun bütçesi, askerî teşkilata dair kanuni düzenlemeler, senelik hülâsalar, çeşitli istatistikler, kolordudan tabura muhtelif birliklerin durumu, teçhizat ve nihayet askerî taşımacılık için kullanılan hayvanlara dair bilgiler yer almaktadır. Bunların bir kısmı Osmanlı yayını olan kamuya açık belgelere dayansa da, ataşelerin bizzat ulaştığı sır kapsamındaki hususî bilgiler de az değildir. Fransız Genelkurmayı'nın istihbarat işlerinden sorumlu İkinci Şubesi muhatap alınarak kaleme alınan raporlarda, sadece ordu hakkındaki bilgilerle yetinilmemiş ve tam da stratejik düzeyde bir değerlendirmeye uygun şekilde Osmanlı Devleti'nin umumî siyaseti, ekonomik durumu, basında çıkan haberler ve çeşitli mülkî ve askerî idarecilerle yapılan şahsî görüşmelere dair malumat da paylaşılmıştır. Dumont'nun, raporların muhtevassından hareketle kanaati, Osmanlı Devleti nezdinde görev yapan Fransız askerî ataşelerinin iyi yetişmiş ve istihbarat alanında ne yaptığını bilen kişiler olduklarıdır. Hemen hepsinin Türkçe öğrenme çabası içine girdiği ve yaşayıp görev yaptıkları ülkeyi tanımak için çok hevesli gözüktükleri de bu noktada belirtilmesi gereken bir husustur. Ataşelerin sadece İstanbul'da kalmayıp gezilere çıkmış ve seyahatname tadında yolculuk günlükleri tutmuş olması da dikkat çekicidir (Dumont, 1981, s. 70, ss. 72-73).

Osmanlı Devleti'nde askerî ataşelik uygulamasını anlamak için karşılaştırma zemini oluşturmak adına vereceğimiz son örnek İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde istihdam ettiği askerî ataşeler hakkındadır. Halihazırda Londra'daki *The National Archives* bünyesindeki Dışişleri Bakanlığı Evrakı'nın (*Foreign Office Papers*) Osmanlı Devleti'ne müteallik 78 ve 195 no.'lu fonlarında yer alan askerî ataşe raporları, İngilizlerin bu uygulamaya Rusya, Fransa ve Avusturya'ya göre nispeten daha geç bir tarihte başladığını göstermektedir. Bizzat inceleme imkânı bulduğumuz ilk İngiliz askerî ataşe raporu 1885 tarihli'dir. O tarihe kadar İstanbul'daki elçi ve ona bağlı konsoloslar tarafından ayrıntısıyla takip edilen askerî hususlar böylelikle uzman askerî personele terk edilmiştir. Tıpkı diğer İtilaf Devletleri gibi İngiliz askerî ataşeliği de, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile beraber İstanbul'daki Elçiliği terk etmek durumunda kalmıştır. İngiltere de, Rusya gibi, sadece İstanbul'daki Elçiliği'nde bir askerî ataşe istihdamıyla yetinmemiş ve Anadolu'dan 1895'de rapor gönderdiklerini tesbit ettiğimiz (National Archives, FO, 78/5473) askerî konsoloslar (*military vice consuls*) da tayin etmiştir. Osmanlı Devleti'nin içişleriyle de yakından ilgili İngiltere hükümetlerine bağlı çalışan askerî ataşeler, sadece askerî konularda ayrıntılı bilgiler vermekle kalmamış, aynı zamanda ülke içindeki politik gelişmeler ve isyanlar hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir yıllık raporların birlikte ciltlenmesiyle araştırmacılara sunulan İngiliz askerî ataşe raporlarına bakıldığında, zaman zaman müsvedde görüntüsü veren oldukça ayrıntılı metinler olduğu söylenebilir.

Elimizdeki Osmanlı resmî kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla, Osmanlı Devleti'nin ülke dışı daimî sefaretlerinde ataşemiliter/askerî ataşe/murahhas-ı askerî görevlendirmesine dair ilk teşebbüs 1864 senesi başlarına aittir. Osmanlı ordusunun resmî yayın organı olan *Cerîde-i Askeriyye*'nin 6. sayısında yer alan bir haber, 1864 senesi başlarında, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye merkezi tarafından seçilecek ve rapor etme sorumluluğu Seraskerliğe yönelik olacak zâbitlerin sefaretlerin maiyetlerine '*ilhak olunması*' kararını duyurmaktadır (Ünal, 2008, s. 64). Her ne kadar bu ilk kullanımda, kavramın Fransızca orijinalinde yer alan *attaché* kelimesi tam Türkçe çevirisi sayılabilecek '*ilhâk*' tabiriyle karşılanmış olsa da, ilerleyen yıllarda resmî yazışmalarda Fransızca *attaché militaire* kelimesinin Türkçe teleffuzu olan "ataşemiliter" ve onun biraz daha Türkçeleştirilmiş hali olan "askerî ataşe" tabirleri tercih edilmiştir.

Askerî ataşeliğin ihdasını ilân eden *Ceride-i Askeriyye*'nin 6. sayısının 3. sayfasında bir önceki haber, Osmanlı Erkân-ı Harbiyye Riyaseti'nin, gerek Osmanlı coğrafyası gerekse Dünya coğrafyasına ait harita ve resimlerin ordu karargâhları yoluyla önce Seraskerliğe ve oradan da Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye karargâhına ulaştırılması yönündeki talebi hakkındadır. Modern askerî istihbaratın zemininin başlangıçta askerî coğrafya ve topografya

çalışmaları olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı askerî idarecilerinin bu tarihlerde Fransa ve Prusya ordularındaki genelkurmaylara benzer bir merkezî karargâh oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Ülke içinden ordu komutanlıkları ülke dışından ise askerî ataşeler üzerinden sağlanması umulan bilgi akışı, Osmanlı Erkân-ı Harbiyyesinin yakın ve uzak çevrelerdeki askerî gelişmeleri doğrudan kendi personeliyle takip etme ve değerlendirme arzusuna işaretler. Bununla beraber, dış temsilciliklere askerî ataşeler gönderilmesi kararının alınma sürecine dair elimizde *Ceride-i Askeriyye* haberi dışında bir bilgi bulunmaması şu an için daha fazla yorum yapmamıza manidir. Söz konusu ilâmda belirtildiği kadarıyla, Osmanlı siyasi ve askerî karar alıcıları yeni atanacak ataşemiliterlerin esas vazifesini ‘memâlik-i ecnebiyyenin ahvâl-ı askerîyye ve mevâki-i harbiyyesine kesb-i itlâ‘ kılınmak’ şeklinde tayin etmiştir. Bu umumî tarifin pratikte ne manaya geldiği de maddeler halinde sayılmıştır. Buna göre her ataşe bulunduğu devletin askerî işlerine, silah türlerindeki değişikliklere, askerî teşkilatındaki reformlara, askerî kuvvetlerinin azalması ve artmasına, savaşla ilgili teşebbüslerine ve askerî idare yollarına dair parça parça vâkıf olarak bu konulara dair Seraskerlik ile yazışmalar yapacaktı. Askerî ataşelerin görev süresi iki yıl olarak öngörülmüştü (Hayta-Ünal, 2007, s. 91).

Ceride-i Askeriyye’de 1864 yılında ilâm edilen bu kararın ardından yurtdışında görevlendirilen ilk Osmanlı ataşemiliteri, A. Şişman’ın verdiği bilgiye göre, Fuad Paşa tarafından Paris Sefareti maiyetine askerî ataşe olarak gönderilmiş Erkân-ı Harbiyye Binbaşısı Ahmed Esad Bey’dir. Fransa’da tahsil gören Osmanlı talebelerinin devam etmesi için Paris’te kurulmuş Mekteb-i Osmanî’nin müdürlüğünü de üstlenen Ahmed Esad Bey, bu kurumun lağv edilmesinin ardından 5 Eylül 1864’de ataşeliğin yanısıra Talebe-i Osmaniyye Müdürü olarak vazifelendirilmiştir. Ahmed Esad Bey, ataşelik vazifesini Ağustos 1867’ye kadar sürdürmüştür (Şişman, 2004, ss. 33,70). Ahmed Esad Bey’den sonra kısa bir süreliğine Mirliva Hüseyin Vasfî Paşa tarafından devr alınan bu iki görev, 31 Temmuz 1868-12 Haziran 1873 arasında Binbaşı Hüsnü Bey tarafından yürütülmüştür.³ Onun halefi ise, yine hem talebe müdürü hem de askerî ataşe olarak görevlendirilen Mirliva Ağâh Efendi olmuştur (Şişman, 2004, s. 72).

³ A. Şişman, Ahmed Esad Bey’in halefini Mirliva Hüseyin Vasfî Paşa olarak vermektedir. Bununla beraber, 12 receb 1283/20 Kasım 1866 tarihli bir Sadaret yazısında, Paris Sefiri Cemil Paşanın maiyetine Miralay Hüseyin Bey ile Yüzbaşı Hüsnü Efendi’nin ataşemiliterlik sıfatlarıyla tayin edildiğinden bahs olunmaktadır, bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.MHM, 368/43; Paris Sefareti ataşemiliteri ve Şakirdân-ı Osmanî Müdürü Hüsnü Bey’e nişan verilmesine dair 13 Cemaziyü’l-evvel 1288/ 31 Temmuz 1871 tarihli irade-i seniyye için bk. BOA, İ.HR, 251/14905.

Paris Sefareti'ne yapılan tayinden sonra, Osmanlı resmî yazışmalarında tesbit edebildiğimiz ikinci ataşemiliter tayini, Londra Sefareti maiyetine Tersâne-i Âmire'ye ait işlere bakmak üzere 1873 Ocak ayında gönderilen Islahat-ı Bahriyye Komisyonu üyesi Kaimmakam Ahmed Bey'dir (BOA, İ.DH, 662/46079; A.MKT.MHM, 446/18). Tahran Sefareti'ne ataşemiliter tayinine dair bulabildiğimiz en erken tarihli bilgi ise, 1874 yılı Kasım ayında bu görevde bulunan Fuad Bey'in rütbesinin kaimmakamlığa çıkarılmasıdır (BOA, İ.DH, 689/48147). Berlin Sefareti'nde en azından 1875 yılında; Viyana, Petersburg ve Brüksel Sefaretleri'nde de 1876 yılında birer ataşemiliter olduğunu biliyoruz (BOA, İ.HR, 267/16079; İ.DH, 1295/101778; İ.HR, 271/16293; İ.DH, 734/60135; İ.DH 726/50637). İspanya'nın başkenti Madrid'de en geç 1887'de (BOA, HR.TO, 68/26); ataşemiliterlik uygulamasına Osmanlı Devleti ve diğer Avrupa devletlerinden sonra, ancak 1880'lerde geçen ABD'nin başkenti Washington'da ise 1898'de Osmanlı ataşemiliteri görev yapmaya başlamıştı (BOA, İ.HUS, 65/1316/M-058).

Osmanlı Devleti'nden peyderpey kopan Balkan devletlerine yapılan ataşemiliter tayinlerinin de İspanya hariç diğer Avrupa devletlerine nispetle daha geç tarihlerde gerçekleştiği gözükmektedir. Bunda diplomatik karşılıklılık ilkesine göre söz konusu devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki elçiliklerinde ataşemiliter bulundurulmasına geç izin verilmiş olması gibi faktörlerin de rolü olabilir. Yine mevcut arşiv belgelerinden hareketle tesbit edebildiğimiz kadarıyla, en geç 1885'de Atina'da (BOA, Y.PRK.MYD, 4/38); 1886'da Karadağ'ın başkenti Çetine'de (Cetinje) (BOA, İ.HR, 303/19253); 1888'de Belgrad'da (BOA, Y.PRK.MYD 7/10); 1890'da Bükreş'te (BOA, HR.TO, 69/47; İ.HR, 320/20618) Osmanlı askerî ataşeleri vazife yapmaktaydı. Balkanlar'da en geç açılan Osmanlı ataşemiliterliği ise 1910 ile Sofya olarak gözükmektedir (BOA, İ.HR, 421/1328/S-04). II. Abdülhamid döneminde, bazı elçiliklerde ataşemiliterin yanı sıra bir de "ikinci ataşemiliter" tayini yapıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı devlet yazışmalarından tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Berlin⁴, Viyana⁵, Madrid⁶, St. Petersburg⁷, Bükreş⁸ ve Roma'da⁹, ataşemiliterin

⁴ Berlin Sefareti ikinci ataşemiliteri Enver Bey'e verilecek maaş hakkında bk. BOA., BEO, 1745/130873 (6 Ş 1319).

⁵ Viyana Sefareti ikinci ataşemiliteri Sermed Bey'in başka yere tayini hakkında bk. BOA, BEO 1754/131550, 22 Ş 1319. Yine Viyana Sefareti ikinci ataşemiliteri Nazif Bey'in Berlin'e atanması hakkında bk. BOA, Y.MTV. 267/72 (22 Ş 1322).

⁶ Madrid Sefareti ikinci ataşemiliteri erkân-ı harbiyye binbaşlarından Ali Kemal Bey'in terfine dair bk. BOA, İ.TAL, 437/1325/L-069 15 L 1325.

⁷ Rusya'nın kara ve deniz kuvvetleri hakkında Petersburg ataşenevali ile ikinci ataşemiliteri tarafından hazırlanmış rapor için bk. BOA, Y.A.-HUS, 370/105 (28 L 1314). Yine Petersburg Sefareti ikinci ataşemiliteri olarak zikredilen Nazmi Efendi için bk. BOA, Y.PRK.EŞA, 35/101 (15 Ra 1318). Madrid Sefareti eski ataşemiliteri

yanısıra *ikinci ataşemiliter* ya da *ataşemiliter muavini* de mevcuttu. Bilhassa Abdülhamid döneminde, bütün diğer mülkî ve askerî personel gibi, bazı ataşemiliterler de zaman zaman aylarca maaşlarını alamamış ya da aldıklarının yetersizliğinden şikâyet etmişlerdir¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin Paris, Londra, Berlin, Viyana, St. Petersburg, Brüksel, Tahran, Madrid, Atina, Çetine, Belgrad, Bükreş ve Sofya sefaretlerinde 1864-1918 arasında görev yapmış askerî ataşelere dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler incelendiğinde, söz konusu kişilerin hemen hemen tamamının askerî personel olduğu söylenebilir. Bunun tek istisnası, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, II. Meşrutiyet'in ilânından birkaç ay sonra Brüksel Sefareti ataşemiliterliğine tayin edilen Paris Sefareti başkâtibi Mukbil Bey'dir (BOA, BEO, 3459/259393). Asker kökenli ataşemiliterlerin içinde ünvanlarından anladığımız kadarıyla ağırlık kurmaylarda, yani erkân-ı harbiyye zâbitlerindedir. Bununla beraber, kıta subaylarının da askerî ataşe olarak atandıklarına sıklıkla rastlanmaktadır. Elimizdeki verilere bakıldığında, ataşemiliter olarak tayini çıkan zâbitlerin rütbelerinin mülâzım-ı sânilikten (teğmen) mirlivalığa (tuğgeneral) kadar geniş bir yelpazeyi içine aldığı söylenebilir de, umumiyetle kolağası (üst yüzbaşı) - kaimmakam (yarbay) arası rütbelilerin bu görevi üstlendikleri ifade edilebilir¹¹. Nadiren de olsa süvari

---

Kolağası Sermed Bey'in Petersburg Sefareti ikinci ataşemiliterliğine tayin edilmesine dair bk. BOA, Y.MTV. 303/99 7 Şevval 1325.

⁸ Bükreş Sefareti ikinci ataşemiliteri Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Bey'e nişan tevcihine dair bk. BOA, İ.TAL, 263/ 1319/B-052; Binbaşı Rıza Bey'in İstanbul'a geleceğine dair bk. Y.MTV 264/113, 15 B 1322.

⁹ Roma ataşemiliterliğine, ikinci ataşemiliter Binbaşı Faik Bey'in tayini hakkında bk. BOA, İ.HR 379/1320/R-15 23 R 1320.

¹⁰ Viyana Sefareti ataşemiliteri erkân-ı harbiyye kaimmakamı Ahmed Tevfik'in maaş ve tahsisatının arttırılması talebi için bk. BOA, Y.PRK.EŞA 8/54 21 S 1306. Viyana Sefareti ataşemiliteri erkân-ı harb kaymakamı Sabri Bey'in maaşının yetersizliğine dair takdim ettiği arızası için bk. BOA, Y.MTV 89/45 10 B 1311. Petersburg Sefareti ikinci ataşemiliteri Kolağası Nazmi Efendi'nin yedibuçuk aydır bir defa maaş alabildiğine dair şikayeti için bk. BOA, Y.PRK.EŞA, 35/101 (15 Ra 1318). Madrid Sefareti başkâtibi ile ataşemiliteri Reşid Galib Bey'in ödenmemiş maaşlarının ödenmesine dair talimat için bk. İ.HUS. 113 1321/ZA-046 13 Za 1321. Madrid Sefareti ikinci ataşemiliteri Sermed Bey'in maaşının düzenli ve birikmiş alacağının acilen ödenmesine dair talimat için bk. BOA, BEO 2029/152134 27 Z 1320.

¹¹ Burada Viyana Sefareti ataşemiliterliğine yapıldığını tespit ettiğimiz sıra dışı bir tayini belirtmekte fayda vardır. O da Peşte'deki Gül Baba Türbesi'nin tamir ve ihyası için İstanbul'a yaptığı müracaat sayesinde varlığından haberdar olduğumuz mülâzım-ı sâni rütbesindeki Mehmed'dir (BOA, Y.MTV, 15/61, 19 Za 1301).

ve tabip sınıfı zâbitlerin de ataşemiliterlik görevine getirildiği olmuştur.¹² II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Berlin askerî ataşeliğine gönderilen Enver Bey (sonradan Paşa) ile Paris ataşemiliterliğine atanan Ali Fethi Bey'in¹³ yanısıra, 1911 yılında kısa bir süreliğine Sofya'da ataşemiliterlik yapan Mustafa Kemal Bey'in (Paşa), bu makamda bulunmuş en tanınmış şahsiyetler olduğu söylenebilir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin yanısıra *Salname-i Askerî, Takvim-i Vekayi, Ceride-i Askeriyye* ve *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye*'de yapılacak daha ayrıntılı bir tarama ile yıl yıl hangi ülkelerde kimlerin askerî ataşe olarak çalıştığına dair bir liste hazırlamak da mümkün olabilir.

Arşiv belgelerinden hareketle kimin hangi objektif ve subjektif kriterlere dayanarak belirli bir elçilikteki ataşemiliterliğe tayin edildiğini söylemek kolay değildir. 1909-1918 arası Avusturya-Macaristan askerî ataşesi olarak İstanbul'da görev yapmış J. Pomiankowski hatıralarında, II. Abdülhamid dönemindeki zâbit terfilerinin gelişigüzel olduğunu ve herhangi bir sebepten uzak vilayetlere gönderilemeyen subayların sayıları dikkate alınmadan yurtdışına askerî ataşe olarak görevlendirdiğinden bahsetmektedir (Pomiankowski, 1990, s. 32). II. Abdülhamid döneminin iklimi düşünüldüğünde, Pomiankowski'nin bu iddiası makul görülebilir. Bununla beraber, daha derinliğine bir araştırma yapmadan bu konuda hüküm vermek için erken olduğunu düşünüyoruz.

Ataşemiliterler gönderdikleri raporlarda, 1864 tarihli ilk talimata uygun bir şekilde, buldukları ülkenin ordu mevcudu¹⁴, güncel askerî düzenlemeler

¹²Washington'a ataşemiliter olarak gönderilen Aziz Bey bir süvari yüzbaşıydı (BOA, İ.HUS, 65/ 1316/M-058). Roma'ya ataşemiliter tayin edilen Faik Bey de bir süvari binbaşıydı (BOA, İ.TAL, 341/1322/C-32). Tahran Sefareti'ne ataşemiliter olarak gönderilen Kolağası Ahmed Fevzi Efendi ise daha önce Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne-i Tıbbiyye muallim muavinliğinde bulunmaktaydı (BOA, İ.AS, 15/ 1313/ Za 13).

¹³Enver Bey'in Berlin'e, Ali Fethi Bey'in Paris'e atandığı esnada, Kaimmakam Osman Senai Bey St. Petersburg'a, İsmail Hakkı Bey Viyana'ya, Şerif Bey ise Belgrad'a ataşemiliter olarak gönderilmişti, bk. BOA, BEO, 3472/260351 (23 Z 1326).

¹⁴Roma ataşemiliteri Mehmed Şakir Bey'in İtalyan Bahriye kuvvetleri hakkında gönderdiği cedvel için bk. Y.MTV 37/15, 6 Ca 1306; Sırbistan'ın muvazzaf ve ihtiyat zâbitleri miktarı ile yıllık talimler için çağrılan ihtiyat zabitleri ve redif erlerine dair Belgrad ataşemiliterinden alınan cedvel ve telgrafın Seraskerlik tarafından Yıldız Sarayı'na takdimine dair bk. Y.MTV, 125/132 (16 S 1313) ve Y.MTV. 123/1 (1 M 1313); yine Roma ataşemiliterliğinden Seraskerliğe gönderilen ve İtalya'nın ihtiyaç olduğunda silah altına alacağı kişilerin miktarı ve silahlarının türlerine dair bilgi veren yazı için bk. Y.MTV, 183/112 (21 C 1316). Almanya'nın askerî kuvveti, tertibat ve tedarikat-ı harbiyesi hakkında Berlin ataşemiliteri Mehmed Sabit'in raporu için bk. BOA, Y.PRK.EŞA, 2/14, 29 R 1297; Avusturya-Macaristan'ın harp

(tensikat-ı askeriyye)¹⁵, askerî harekâtlar ya da olağandışı askerî hareketlilikler¹⁶, bu orduların envanterlerinde bulunan silahlar ile satın alacakları ya da yeni geliştirdikleri silah ve teçhizatlar¹⁷, askerî talimler¹⁸ ve davetli olarak gittikleri manevralar¹⁹ yanında, ilgili devletin iç siyasi

---

kuvveti hakkında Viyana ataşemiliterliğinin yazısı için bk. BOA, Y.MTV, 197/4 (1 Ş 1317).

¹⁵ Sırp ordusuna dair Sırbistan Sefareti ataşemiliteri erkân-ı harbiyye binbaşısı Ahmed Bey'in raporuna dair bk. BOA, Y.PRK.MYD, 5/12 (21 Ş 1303). Romanya tensikat-ı askeriyyesine dair Bükreş ataşemiliterinin raporu için bk. BOA, Y.A.RES, 60/9 (21 M 1310); İspanya ordusunda o güne dek olmayan fırka (tümen) ve liva (tugay) teşkilatının yürürlüğe sokulmasına dair Madrid Sefareti ataşemiliteri Binbaşı Ömer Yaver Bey'in yazısına dair bk. BOA, Y.MTV, 75/110 (15 Ş 1310).

¹⁶ İran ordusunun bir askerî hareketi hakkında Tahran ataşemiliterinin raporu için bk. BOA, Y.MTV. 84/55 (23 Ra 1311); Avusturya-Macaristan'ın askerî hazırlıklarına dair Viyana ataşemiliteri Nazif Bey'in raporu için bk. BOA, Y.PRK.MYD, 25/97 (7 Z 1321).

¹⁷ Roma ataşemiliteri Şakir Bey'in İtalyan gemilerinin türü, ismi, taşıdıkları topları hakkında Seraskerliğe gönderdiği raporu için bk. BOA, Y.MTV 37/39, (24 Ca 1306); Roma Sefareti ataşemiliteri Kaimmakam Osman Nizami Bey'in iki İtalyan kolordusunun yaptığı manevrada gördüğü beyaz barutun eski baruta üstünlüğüne dair yazısı ile İtalyan donanması için inşa olunacak zırhlılar hakkında verdiği bilgi için sırasıyla bk. BOA, Y.PRK.EŞA11/95 (21 M 1308) ve Y.PRK.MYD, 11/70 (15 M 1310). St. Petersburg ataşemiliteri Yüzbaşı Aziz Bey'in Rusya ordusunun kullandıkları silahlar, yurtdışından silah ithalatı ve yerli fabrikalardaki üretim hakkındaki raporu için bk. BOA, Y.MTV. 84/154 (30 Ra 1311). Sırbistan'ın Rusya'dan alacağı tüfekler hakkında Belgrad ataşemiliterinin Seraskerliğe gönderdiği raporu için bk. Y.Mtv 165/35, (17 Ra 1315); Washington ataşemiliteri Aziz Bey'in New York'da gördüğü istihkamda kullanılabilen ve dinamitli mermi atabilen toplar hakkında raporu için bk. Y.PRK.EŞA, 31/20, 16 R 1316. İspanya'da icat edilmiş torpil vapuru tecrübesine dair Madrid ataşemiliteri Şevket Bey'in raporu için bk. Y.MTV 37/117 25 C 1306. İran ordusunun toplarına dair Tahran ataşemiliteri Binbaşı Fahri Bey'in gönderdiği cedvel için bk. BOA, Y.MTV 78/154 (20 Za 1310). Viyana ataşemiliteri Hüseyin Sabri Bey'in Avusturya'da tecrübe edilen 5 mm. çapındaki seri ateşli tüfek hakkında raporu için bk. BOA, Y.MTV 116/39 (7 N 1312).

¹⁸ Rusya topçu bataryalarının tadilatına ve topçu atış talimlerine dair Petersburg ataşemiliteri Yüzbaşı Cemil Bey'in raporu için bk. BOA, Y.MTV, 117/133 (18 L 1312).

¹⁹ Sırbistan'daki askerî manevralara katılan Osmanlı ataşemiliterine nişan verildiğine dair bk. BOA, HR.TO, 21/87 (23 Ekim 1888). Paris sefareti ataşemiliteri erkân-ı harbiyye kaimmakamı Tevfik Bey'in Fransa'nın kuzeyindeki kolordu ve tümen seviyesindeki manevralara dair gün gün gözlemlerini içeren raporu için bk. BOA, Y.PRK.MYD, 9/85, 16 S 1308 ve Y.MTV, 45/91 (20 S 1308); yine Paris ataşemiliterinin Fransız ordusunun sonbahara manevraları hakkında raporu için bk.

gelişmelerden²⁰ bahsetmişlerdir. Kimi ataşemiliterlerin buldukları veya görev yerlerine komşu devletlerin orduları ve harp hazırlıkları hakkında yerinde bilgi toplamak maksadıyla, tıpkı Osmanlı Devleti'nde bu görevi yürüten Avrupalı meslektaşları gibi, o ülke içinde ve dışında gezilere çıktıkları da vâkidir. Belgrad ataşemiliteri Ahmed Bey'in Sırbistan içindeki askerî hazırlıkları gözlemlemek için çıktığı gezisi (BOA, HR.TO 21/87, 23 Eylül 1888), Washington ataşemiliteri Aziz Bey'in Paris ziyareti (BOA, BEO, 1443/108207, 18 L 1317) ve Viyana Sefareti ikinci ataşemiliterinin Bosna-Hersek seyahati (BOA, Y.A-HUS., 442/55, 21 Za 1320) bu kabildendir.

Başta askeri teknolojiye yaşanan gelişmeler olmak üzere Osmanlı askerî ataşelerinin kendilerinden talep edilen bu bilgileri ne şekilde bulduğu ve hangi vasıtalarla topladığı hakkında net bir bilgimiz yoktur. Ataşe raporları incelendiğinde, ataşelerin tıpkı elçiler gibi buldukları ülkenin gazetelerinden okudukları haberleri İstanbul'a bildirdikleri, ancak bununla yetinmeyip katıldıkları manevralar, yaptıkları geziler ve kurdukları şahsî münasebetler sayesinde de bilgi edindikleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber, yurtdışında görev yapan Osmanlı askerî ataşelerinin İstanbul'da görev yapan Avrupalı ataşelere nispetle mahallî otoritelerden bilgi almak hususunda daha düşük bir performans gösterdikleri söylenebilir. Elbette bunda, ataşelerin şahsî ve meslekî zaafiyetleri kadar, XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Avrupa ve Dünya güç sıralamasında Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği yerin getirdiği dezavantajın da payı belirtilmelidir.

BOA, Y.MTV 88/64, (7 C 1311). Yunanistan'da yapılacak manevralar hakkında Atina ataşemiliteri Seyfullah'ın yazısı için bk. BOA, Y.MTV, 42/63, (16 B 1307); Belgrad ataşemiliteri erkân-ı harbiyye kaimmakamı Ahmed Hamdi Bey'in Sırbistan ordusunun yaptığı bir manevraya dair raporu için bk. BOA, Y.MTV 88/29, (4 C 1311); Tahran ataşemiliterinin İran ordusunun Tahran civarında icra ettiği manevraya dair yazısı için bk. BOA, Y.MTV, 130/130 (12 Ca 1313); Viyana ataşemiliteri Binbaşı Nazif bey'in Macaristan'da yapılacak manevralara katılmasına dair bk. BOA, Y.MTV 180/170, (29 Ra 1316). Madrid Sefareti ataşemiliteri Raşid Bey'in davetli olarak hazır bulunduğu İspanya ilkbahar manevralarında dair gönderdiği rapora dayalı olarak Sultan'a takdim edilen İspanya ordusu hakkındaki bilgi notu için bk. BOA, Y.PRK.MYD, 24/18 (4 Ra 1319). Berlin ataşemiliteri Hamdi Bey'in "Kaiser" (imparator) manevrasını izlemesine Alman imparatorunun izin verdiğine dair bk. Y.MTV. 232/175 (29 R 1320); Rusya'da icra edilecek manevralar hakkında ataşemiliterin gönderdiği rapor için bk. BOA, BEO, 1910/143188 (23 Ca 1320).

²⁰ Madrid ataşemiliteri Kolağası Şevket Bey'in İspanya Harbiye Nezareti'ne atanan şahıs hakkında raporu için bk. BOA, Y.MTV 37/16, (6 Ca 1306); Roma Sefareti ataşemiliteri erkân-ı harbiye kaimmakamı Osman Nizami Bey'in Roma'da yeni seçilen parlamento ve hükümet hakkında raporu için bk. BOA, Y. MTV. 71/72, (10 Ca 1310).

Osmanlı Hariciye Nezareti'nden kalan ve bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya açılan belgelere bakıldığında, bilhassa Birinci Dünya Savaşı yıllarında siyasi içerikli ataşemiliter raporlarının artmış olduğu görülmektedir. Askerî konuların dışına çıktığı için birer nüshaları Harbiye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'nin de dikkatine sunulmuş bu raporlar arasında, başta Tahran ve Kirmanşah ataşemiliterleri olmak üzere Berlin, Bern, Lahey ve Sofya ataşemiliterlerinin yazdıkları raporlar dikkat çekmektedir. Bu makalenin konusu dışında kalan bu tür raporları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hariciye-Siyasi (HR.SYS) Fonu'nda bulmak mümkündür.

Bazı yerlerdeki ataşeler sadece buldukları ülkedeki gelişmeleri vermekle kalmayıp, söz konusu devletin siyasî ve askerî faaliyet gösterdiği daha geniş bir alana dair İstanbul'a raporlar göndermişlerdir. Brüksel Ataşemiliteri Tevfik Paşa'nın Fas'ta vuku bulan isyan hakkında gönderdiği rapor (BOA, Y.Mtv, 238/28, 7 L 1320) bu kabildendir. Yine ataşe olarak görev yapılan ülkenin taraf olduğu savaşlar da elbette raporlarda bahis konusu edilmiştir. ABD askerî tarihinde önemli bir yeri olan 1898 İspanya-ABD Savaşı ve sonrasında yapılan barış antlaşması, Madrid ataşemiliterliğinden Seraskerliğe gönderilen ve oradan da Sultan Abdülhamid'e sunulan raporlarda yerini almıştı (BOA, Y.Mtv, 179/61 5 S 1316; Y.Mtv 181/77). Roma ataşemiliteri Osman Nizami Bey ise Seraskerliğe gönderdiği rapor, kroki ve haritalarla, İtalya-Habeş Savaşı ve İtalyanların orada aldığı mağlubiyet hakkında İstanbul'u bilgilendirmeye çalışmıştı (BOA, Y.MTV, 116/26 5 N 1312; Y.MTV, 132/237 30 C 1313).

Katıldıkları manevralarda o ülkenin kralı veya hükûmet üyeleriyle görüşme imkânı bulan Osmanlı askerî ataşeleri bunu ayrıca rapor etmekteydi. Meselâ, İtalyan kolordu manevralarında bulunan Roma Sefareti ataşemiliteri Binbaşı Mehmed Şakir Bey, İtalya Kralı ile görüşmesini hemen İstanbul'a bildirmiştir (BOA, Y.PRK.ASK, 50/118, 2 S 1306). Osmanlı askerî ataşelerinin zaman zaman diplomatik temsil görevleri üstlendikleri de malumumuzdur. Bir örnek olarak, Belçika Hükûmeti'nin bağımsızlık ilânının 60. ve kralın tahta çıkışının 38. yıldönümleri sebebiyle Sultan II. Abdülhamid tarafından gönderilen nâme-i hümayunun Ataşemiliter Şerif Bey vasıtasıyla gönderilmesi zikredilebilir (BOA, HR.TO, 38/94, 11 Temmuz 1890).

Söz konusu olan İran ve Balkanlar'daki diğer komşu devletler olduğunda ataşelerin daha hassas davrandığı ve yukarıda belirtilen başlıklar altında gözlemledikleri ayrıntılı bilgileri de İstanbul'a rapor ettikleri sıkça vâkiydi. Meselâ Atina Sefareti ataşemiliterliğinde uzun süre görev yapmış gözüken Seyfullah Bey'in Yunan hududunda eski karakollar haricindeki birliklerin geri çekilmesine karar verilmesi ile Yunan ordusunda üç sınıf redif toplanmasına dair çektiği telgraflar (BOA, Y.PRK.MYD, 4/85 ve 5/12 16 B 1303 ve 21 Ş 1303); yine Atina ataşemiliteri olan ve fakat başka bir şahıs olduğunu düşündüğümüz Erkân-ı Harbiyye Kaımmakamı Seyfullah Bey'in aynı

Yunanistan'ın askerî ve mülkî durumuna dair yazdığı iki cilt kitap (BOA, Y.PRK.EŞA, 52/101, 29 Z 1326); Atina ataşemiliteri Kaimmakam İhsan Bey'in Yunanistan'ın askerî hazırlıkları hakkındaki raporu (BOA, Y.MTV, 302/42, 9 Ş 1325); Karadağ'daki Çetine (Cetinja) Sefareti ataşemiliterinin bizzat Podgoriçe, Kruşova ve Koçi'ye gidip gelerek buralardaki savaş hazırlıklarına dair gönderdiği rapor (BOA, Y.A.HUS, 187/89, 20 R 1303); farklı tarihlerde Belgrad ataşemiliterlerinin hazırladığı Sırbistan'da ordu ihtiyatlarının talim için ne zaman ve nerede silah altına alınacaklarına dair rapor (BOA, Y.MTV, 51/40, 15 Za 1308), sefer vakti birliklere kumandanlık edecek generallerin isimlerini hâvi liste (BOA, Y.MTV, 78/146 18 Za 1310) ile Sırbistan'ın umumî kuvvetine dair sunmuş olduğu rapor (BOA, Y.MTV, 81/34, 5 S 1311); Romanya hükûmetinin askerî hazırlıkları hakkında Bükreş ataşemiliteri Erkân-ı Harbiyye kaimmakamı Şevket Bey'in gönderdiği yazı (BOA, Y.MTV, 153/71, 27 L 1314) bunun için verebileceğimiz örneklerdendir. Balkan Harbi'ne giden yolda Bulgaristan Sefareti ataşemiliteri Mustafa Şerif Bey'in Balkan Birliği hakkında Harbiye Nezareti'ne gönderilen mektubu (BOA, BEO, 3946/295893) da dikkate değerdir. Rusya ordusunun Kafkasya'daki hareketleri, manevraları ve kuvvet yapısı da, Kars Şehbenderliği ve St. Petersburg Sefareti ataşemiliterliğinin takibi altındaydı. Ataşenin Seraskerliğe gönderdiği raporlar vakit geçirmeksizin Yıldız Sarayı'ndaki Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi'ne ve tabîi Sultan II. Abdülhamid'e iletiliyordu (BOA, Y.MTV, 132/230, 29 C 1313; Y.MTV. 151/189 30 N 1314; BEO, 1303/97702, 23 Z 1316).

Sultan ya da hükûmetin güncel siyasî ve askerî gelişmeler hakkında kanaat sahibi olmak ya da karar alma sürecinde daha fazla bilgi edinmek istediği durumlarda ilgili ataşemiliterlere talimat verilerek araştırma ve görüş istendiği örnekler de mevcuttur. Bulgaristan'ın askerî hazırlıklarının mahiyetini ve bunun Osmanlı Devleti'ne karşı olup olmadığı ile Sırbistan'ın her hangi bir harp hazırlığı yapıp yapmadığını merak eden Sultan II. Abdülhamid, Belgrad ataşemiliterliğinden bu hususların araştırılmasını talep etmişti (BOA, Y.MTV, 175/56 3 Za 1315). Kezâ Bulgaristan Emareti tarafından sipariş edildiği istihbar edilen seri ateşli topların adedi ve çapları hakkında kesin bilgi sahibi olmak için de Sadaret ilgili ataşemiliterlikle haberleşilmesi gereğine işaret etmişti (BOA, BEO, 1605/120345, 16 N 1318). II. Abdülhamid döneminin bildik siyasî iklimine uygun olarak, 10 Haziran 1892'de çıkarılan bir kararla, askerî ataşelerden tahsil için yurtdışına gönderilmiş askerî talebeleri sürekli gözetim altında tutmaları da talep edilmişti. Aynı talimatta, sivil öğrencilerin de sefaret müsteşarları tarafından takip edileceği belirtilmişti (BOA, BEO, 18/1343).

Komşu ve hudut ihtilafları yaşanan devletlerdeki ataşemiliterlik makamının boşalması hali resmî makamlarca hemen bir eksiklik olarak algılanıyor ve yazışmalarda dile getiriliyordu. Meselâ, Bağdad'dan gelen bir telgraf istihbaratı üzerine İran'ın sınırı geçme yönündeki niyet ve hazırlıkları gözden geçirilip

buna karşı alınacak askerî tedbirler tartışılırken, o esnada bir ataşemiliterin bulunmamasından açıkca şikâyet edilmiştir. İran askerinin teçhizatının konu edildiği değerlendirmede sarf edilen, “şimdiye kadar ataşemiliterimiz bulunmadığı cihetle elde ma‘lûmat-ı mükemmele mevcut olmayıb” ifadesi bunun göstergesidir. Bir askerî ataşenin güncel gerçekliğe dair yerinden daha doğru bilgi vereceğine olan inanç dile getirilirken, bunun alternatifi olarak İran asker sayısı hakkında “Avrupalıların mübâlağlı olarak verdikleri ma‘lûmâta” istinat edildiğinin söylenmesi dikkate değerdir (BOA, Y.MTV, 57/60). Aynı tarihlerde yine İranlıların sınırdaki tahkimat faaliyet hakkında Teftiş-i Askerî Komisyonu’nda yürütülen bir başka tartışmada da, aslında daha erken tarihlerde dolu olmasına rağmen o tarihlerde bir süre boş kaldığı anlaşılan Tahran ataşemiliterliğine yapılacak tayinin ne kadar zaruri olduğuna vurgu yapılmaktadır. Erkân-ı Harbiyye binbaşılardan Sami Bey’in bu göreve getirilmesi hakkındaki irade-i seniyye dosyasında, ataşemiliterin Tahran’da ikamet edeceği ve erkân-ı harbiyye kolağalarından seçilecek sınır boyundaki şebkenderlerin kendisine bilgi aktaracağına işaret edilmektedir. Ataşeden, aldığı bilgileri rapor halinde Yıldız Sarayı’ndaki Maiyet-i Seniyye-i Harbiyye Ferikliği’ne, Bâbîâlî’ye ve Bâb-ı Seraskerî’ye iletmesi istenmiştir (BOA, İ.DH, 1165/91064, 12 Ca 1307). Tahran ataşemiliterliğinde olduğu gibi, II. Meşrutiyet’in ilânından sonra görev devir teslimi sebebiyle bir müddet boş kaldığı anlaşılan Atina Sefareti ataşemiliterliği için de ikazda bulunduğu ve oraya atanan Binbaşı Selahhaddin Bey’in bir an önce memuriyet mahalline intikalinin istenmesi de dikkat çekicidir (BOA, BEO, 3526/264437 9 Ra 1327).

Alman Danışman von Der Goltz’un Hazırladığı Ataşemiliterlik Talimatnamesi (1892)

Osmanlı Devleti’nde ataşemiliterlik uygulamasının ilk 30 senesi, bu işin tam olarak nasıl yapılacağını ortaya koyan bir talimatnamenin yokluğunda geçmiştir. Bu alanda ilk adımı atan, son dönem Osmanlı askerî tarihinin en önemli figürlerinden biri olan Alman müşavir Colmar Freiherr von der Goltz, nam-ı diğer Goltz (Golç) Paşa’dır. Sultan II. Abdülhamid’in daveti üzerine, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nde alınan mağlubiyet sonrası orduyu yeniden yapılandırmak üzere Osmanlı hizmetine giren Alman askerî heyetine katılarak 1883 yılında İstanbul’a gelen von der Goltz, tam 13 sene Osmanlı ordusunda danışman ve öğretim elemanı olarak yer almıştır. Alman askerî misyonunun başı olan Albay Kaehler’in 1885’de İstanbul’da hayatını kaybetmesini müteakiben heyetin başına geçen von der Goltz, sadece iyi bir komutan değil aynı zamanda çeşitli eserler kaleme almış bir askerî doktrinciydi. Bir taraftan Askerî Mektepler Umumî Müfettişliği göreviyle subay ve kurmay subay eğitimini yeniden yapılandıran Goltz Paşa, diğer taraftan da ikinci reisliğine tayin edildiği Osmanlı Erkân-ı Harbiyye’sini Alman Genelkurmayı gibi merkezî bir plan ve komuta karargâhı yapmak için de çabalıyordu. Osmanlı kurmaylarını

sahaya indirerek kıtalarda stajlar, atış talimleri ve kurmay gezileri ile pişirmeye çalışırken, askerlikten çok mühendisliğe kaydırılmış Harbiye'ye de askerî tarih, coğrafya, haritacılık ve silah bilgisi gibi dersler koydurarak zâbit profilini derinleştirmeye çalışıyordu. Çeşitli seviyelerde askerî talebe ve personelin Almanya'ya eğitim ve öğretime gönderilmesi de bu gayretlerin bir devamıydı. Personel hususuna büyük önem veren von der Goltz, Osmanlı askerî mevzuatının Almanya'dan mülhem olarak yenilenmesinde de büyük rol oynadı. Askere Alma (*Ahz-ı Asker*) Kanunu, Seferberlik Nizamnamesi, çeşitli sınıflara ait talimatnameler, farklı tehdit senaryolarına göre hazırlanmış seferberlik, yığınak ve hareket planlarının hazırlanmasında onun doğrudan ya da dolaylı rolü vardı. Osmanlı Devleti'ne kurmay yarbay rütbesiyle gelen von der Goltz, 1886'da ferikliğe yükseltilmişti (Demirhan, 1960, s. 16; Yasamee, 1998; Çalık, 1996).

Yıldız Sarayı'ndaki Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi'ne sunulan ve Erkân-ı Harbiyye Feriki Mehmed Şakir Paşa'nın üst yazısıyla Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilen ataşemiliterlik talimatnamesi, Goltz Paşa'nın Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması için attığı bu adımların bir devamı mahiyetindedir. Alman müşavirin hazırladığı metnin tercümesini Sultan'a takdim ederken, yabancı devletlerde bulunan Osmanlı ataşemiliterlerin vazifeleri hakkında hiçbir talimat bulunmadığına dikkat çeken Mehmed Şakir Paşa, bu eksikliği ataşelerden yeterince faydalanılamamasının başlıca sebebi olarak gösterir (BOA, Y.MTV, 67/59).

Goltz Paşa'nın kaleme aldığı 15 Eylül 1892 tarihli talimatname (BOA, Y.MTV, 67/59), 19 madde ve bir umumî değerlendirme bahsinden müteşekkildir. İstanbul'da görev yaptığı yıllarda, aslında Osmanlı Devleti'nin maaşlı memuru olmasına rağmen, bir taraftan da ülkesi Almanya'nın askerî ataşesi gibi çalışmış olan Goltz'un²¹ bu konuda kalem oynatmaya yetkin bir kişi olduğu kolaylıkla söylenebilir. Goltz Paşa, talimatnamesinin ilk maddesinde, Osmanlı ataşemiliterlerinin esas vazifesine ve kime karşı mesul olduklarına açıklık getirir. Başkumandanlık makamı ile Seraskerliği buldukları ülkenin askerî durumundan haberdar etmek için gönderilmiş ataşemiliterler, II. Abdülhamid

²¹ Goltz Paşa'nın Osmanlı Devleti hakkında Prens Bismark ve General Waldesee'ye gizlice gönderdiği 1889 tarihli mektupları için bk. (Tugay, 163, ss. 109-118). Alman askerî misyonunda bulunan Süvari Müfettişi Ferik Von Hobe Osmanlı hükûmetine verdiği arzualde, Alman sefirinin kendisini rapor yazmaya zorlaması üzerine bu emrin geri alınmasını istediğini ve bu tür raporların 'ataşemiliterlere ait bir vazife olduğunu' belirterek kendilerinin Osmanlı hizmetinde kadrolu ve maaşlı memur olduklarını söylediğini ifade etmektedir (BOA, Y.PRK.ASK, 98/93, 22 Z 1311).

döneminin iki başlı ordu idaresinde, hem Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi hem de Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye'ye bağlı çalışacaklardır. Öte yandan askerî ataşelerin sefaretler bünyesinde çalışmaları onları diplomatik misyonların da bir parçası yapmaktadır. Talimatnamenin II., III. ve IV. maddelerinde bu duruma değinilir ve II. maddede, ataşemiliterler yabancı devletlerdeki 'politika memurlarının sefirler, fevkalade heyetler, maslahatgüzarlar) askerî müsteşarları' olarak tavsif edilir.

İlk maddede kabaca yapılan görev tanımı, talimatnamenin geri kalanındaki maddelerde, von der Goltz'un şahsî tecrübelerinin de ışığında bütün ayrıntısıyla yazıya dökülmüştür. Ataşemiliterlerin vazifelerin esası, nezdinde buldukları devletin ordusunun askerî düzenlemeleri hakkında tam ve derin malumat elde etmektir. Bunun yolu da, Goltz Paşa'ya göre, milletlerarası geçerliliği olan askerî bilimler literatürünü incelemek ve Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi İkinci Şubesi'nde (İstihbarat) bir süre çalışmış olmaktan geçer. Ancak böyle bir bilgi birikimine sahip bir ataşemiliter, yabancı ordular hakkında belgeler, talimatname ve nizamnamelerde yazılı olan şeyler ile maddî delilleri gözden geçirip değerlendirebilecek, kağıtta yazan ile gerçekte olanlar arasındaki farkı ve aykırılığı az çok ayırabilecektir. Bu yüzden, ataşemiliter olarak tayin edilecek erkân-ı harbiye zabıtlarının en az iki sene ordularda bulunarak teorik bilgisini pratiğe dökmüş ve bir hayli zaman da Erkân-ı Harbiyye-i Umumî dairesinde istihdam edilmiş kişilerden seçilmesi şarttır.

Askerî personelin teçhizat ve maddî kabiliyetleri kadar maneviyatı üzerinde de önemle durduğunu, hem yazdığı eserlerden hem de maiyetinde görev almış olanların hatıralarından bildiğimiz Goltz Paşa, ataşemiliterlerin inceledikleri ordudaki askerî düzenlemeler hakkında umumî malumat edindikten sonra ordunun idare usulü, iaşesinin temini, silah ve kıyafetlerini de araştıracağına işaret eder. Askerin savaş meziyetleri hakkında bir hüküm verebilmek için onun bütün maddî ve manevî vasıflarını gözden geçirmeli diyen Goltz, bunları da düzen, disiplin ve askerî terbiyenin subay ve üst subayların manevî nüfuzunun tesiriyle mi yoksa mevcut kanun ve nizamnamelerin şiddetli bir şekilde uygulanması üzerine mi bina edildiğinin ve bu terbiye usulünün neticelerinin neler olduğunun dikkatle test edilip sınanması gerektiğinin altını çizer. Bundan başka askerinin talim ve terbiyesi ile tabye usulü, yürüyüşleri, manevra ve diğer askerî hareketlere istidat ve kabiliyeti ile seferin zorluklarına tahammül derecesine de inceden inceye dikkat etmek lâzımdır.

Ataşelerin bu hususları sadece manevralar ve resm-i geçitler gibi olağandışı durumları gözleyerek tespit edemeyeceğine işaret eden Goltz Paşa, bunun ancak askerinin fikir ve hislerinin uyanık bir şekilde devamlı gözetlenip araştırılması ile mümkün olmasından dolayı ataşemiliterlerin her tür talimde hazır bulunmasını ve buna ilaveten sokak, kışla ve insanların bir araya geldiği diğer yerlerde askerlerin gözlenmesini tavsiye eder. Neferlerin subaylara, subayların da

neferlere karşı tavır ve duruşlarının incelenmesi de bu bağlamda önemlidir. Yanlış hükümlere varmamak için askerî millî vasıfları ve o ülkenin ahlâki değerleriyle âdetlerine de dikkat gösterilmesi zaruridir.

Benzer bir şekilde, ilgili ordunun subaylarının yöntem ve yetkinliklerinin önemle ele alınması da ataşemiliterin görevleri arasındadır. Subayların iş dışı ortamlardaki hal ve durumlarının askerî vasıfları takdirde pek büyük tesiri olduğundan bahseden Goltz, bunun da dikkatle incelenmesi gerektiği üzerinde durur. Subayların kendi aralarındaki ilişkilerinin bilinmesi de askerî heyetin birlik kuvveti ve dolayısıyla da dayanıklılığı hakkında doğru bir fikir edinmeye yardım edecektir. Subay ve üst subayların hal ve tavırlarından hareketle bunların vasıfları, meziyetleri ve kabiliyetlerini tanımak ataşemiliterin görevleri içindedir. Bir ataşemiliter, nezdinde bulunduğu devletin büyük kumandanları ile diğer üst subay ve subaylarının biyografilerini edinmeye ve bir fotoğraflarını elde buldurmaya gayret etmek zorundadır. Bu gibi büyük kumandanlar hakkında askerlik âlemi ve halk arasında dolaşan düşünceleri bilerek bunları rapor etmelidir. Kezâ bir ataşemiliterin ordunun iç politikadaki rolüne dikkat etmesi ve hükûmetin her tür durumda kendi ordusuna tam güveni olup olmadığını ve eğer yok ise bu güveni kıran sebepleri anlaması çok önemlidir.

Goltz Paşa'nın, ataşemiliterin raporlarında bunlara ilâveten, nezdinde bulunan devletin kale ve istihkamları, her türlü askerî tesisleri, fabrikaları, tersaneleri, savaş gemileri ve bunların bütün edevat ve teçhizatı hakkında da malumat vermesinin şart olduğunu belirtir. Bu kurumların araştırılmasına dayalı olarak yapılacak değerlendirme, söz konusu devletin girebileceği harbin önem derecesini tahmine ve takdire de fazlasıyla yardımcı olacaktır. Benzer bir şekilde, yabancı devletler ve bilhassa komşu hükûmetlerin asli savaş düzenleri ile birliklerin yer değiştirmelerine de devamlı surette dikkat gösterilmelidir. Bu yüzden her ataşemiliter ilgili devletin bir dislokasyon planını az bir zaman içinde ele geçirmeye ve sonra onu günlük vukuata göre düzeltip tamamlayarak her zaman hazırda tutmaya çalışmalıdır. Yer değişiklikleri dikkate alınarak ataşe tarafından güncellenen bu planın bir kopyası zaman zaman rapor edilmelidir. Askerî teşkilata dair her türlü yeni düzenleme, her silah denemesi ve değişikliği, kıyafetler ve teçhizat da elbette ataşenin raporlarında yer alması beklenecek en mühim maddeler arasındadır.

Ataşemiliterlerin buldukları ülkelerin askerî coğrafyası ve bilhassa da telgraf hatları, ulaşım yolları ve bütün demiryolları hakkında da tam bir malumat edinmesi gerekir. Trenlerin sefer sırasında ne kadar zaman içinde ne kadar nefer ve askerî eşya nakl edebileceklerini anlamak için, bunların mevcut olan nakliye vasıtalarıyla hareketli edevat mevkilerinin ve aralarındaki mesafelerin dikkatle araştırılması şarttır. Bu başlık altında daha da ayrıntılı bilgi talep eden Goltz Paşa, her demiryolu hattının aynı istikamette kaç tren sevk edebileceğine işaret eden bir tablo düzenlenmesini ve trenler bir şirkete ait ise bu şirketin asker sevki

hususunda barış ve sefer vakitleri hükûmetle olan mukavelesindeki şartların araştırılmasını da ister.

Talimatnamede Osmanlı askerî ataşelerinin nasıl bir raporlama sistemi içerisinde çalışması gerektiği de konu edilmiştir. Buna göre her ataşe görev yerine ilk gittiğinde öncelikli gözlem, değerlendirme ve hislerine dayanan bir rapor kaleme alır. Çünkü henüz o ülkenin askerî literatürünü yeterince inceleme imkânı bulamamıştır. Ancak bu sonuncuyu yaptıktan sonra umumî bir rapor göndererek daha sağlam hükümlerde bulunur. Bu umumî rapor gönderildikten sonra ise ayda bir kere bunun bölümlerinden birini ayrıntılandırarak birer rapor gönderir. Eğer daha önce gönderdiği umumî raporda belirtilen hususlarda bir değişiklik ya da yeni bir icraat meydana gelmiş ise bunlar da acil hallerde ayrı bir raporla, değil ise aylık rapora ilâve edilerek belirtilir.

Silah denemeleri ve yeni keşiflere dair teknik raporlar çeşitli devlet dairelerini dolaşacağından ayrıca yazılmalıdır. Önemli ve olağandışı hadise ve sıra dışı askerî hareketlilik, tedarik ve hazırlıklar, askerî seferberlik haline sokulması ve dikkat çekip derhal bildirilmesi gereken hususlar ise hemen şifreli telgraflar ile gönderilmelidir. Bunun için her ataşemiliterin yanında birisi Bâbîâlî ve Seraskerlik diğeri de Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi'ne ait iki şifre anahtarı bulunacaktır. Ataşemiliterler her sene sonunda daha önceden ayrıntısıyla yazmış oldukları askerî vak'aların başlıca noktalarını kısaca tekrar sunarak askerî durumu değerlendirecek ve buldukları devletin o sene zarfında askerî alanda gösterdiği ilerleme hakkında edindikleri şahsî fikri belirteceklerdir. Talimatnamenin bu noktasında, ataşemiliterlerin buldukları ülke basını tarafından yayınlanan veya haber ajansları tarafından yayınlanması tabii olan önemli hadiseleri aynen rapor etmeyip hadiseyi hakkıyla araştırdıktan sonra bunun gerçek neticelerine dair kendi fikirlerini bildirmeleri gerektiğine vurgu yapılması da dikkate değerdir.

Askerî ataşelerin idarî olarak hangi makama bağlı olacağı, talimatnamenin başında olduğu gibi sonunda da açığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre, bir askerî murahhas ya da ataşemilitere verilen hususî vazifeler ya Seraskerlik ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi taraflarından ya da Hariciye Nezareti yoluyla elçilerce verilebilir. Ancak elçilerin verdiği emirleri ataşe, Seraskerliğe bildirmekle mükellef olacaktır. Farklı kurumlardan verilen hususî vazifeler birbirlerine muhalif ise bunlar hakkında fikir beyan etmek yersiz olacağına da, hususî haller ve bu vazifelerdeki asıl maksadın ne şekilde ve hangi yollara başvurulması hâsıl edilebileceğini ataşe belirtecektir.

Goltz Paşa, elçiliklerdeki ataşelik makamlarını kurumsallaştırmak adına, her ataşenin elde ettiği bilgileri halefine aktarabilmesi için bütün raporların tam olarak kayda geçirilmesi ve bunların sefaretlerin arşivlerinde tayin edilecek hususî bir yerde muhafaza edilmesi gerektiğine de işaret etmiştir.

Yukarıda belirtilen 19 maddelik bu talimatnamenin sonuna bir de umumî değerlendirme ilâve eden Goltz Paşa, burada askerî ataşelerin bilgiye nasıl ulaşabileceğine dair temel yolları sıralamıştır. Ataşenin görev yaptığı devletin tarihi hakkında fikir ve bilgi sahibi olması onun şimdiki zamandaki durumu kavramasını da kolaylaştıracaktır. Askerî ataşe sadece askerî işler ve ilişkilerle meşgul olmamalı, askerî kaynaklardan aldığı bilgileri tamamlamak ve sağlamlaştırmak adına siyaset dünyasının her tarafında ve o ülkenin seçkin topluluklarında da güvenilir dostlar bulmaya ve askerî havadisler alabileceği ilişkiler kurmaya gayret etmelidir. Ataşemiliterin bulunduğu memlekette ahali arasında kurduğu dostluk ilişkileri ne kadar çok ise, savaş halinde elçilikle birlikte ülkesine dönse bile oranın durumundan bilgi almaya devam etme ihtimali o derece yüksek olacaktır.

Bir ataşemiliter diğer devletlerin ataşemiliterleri ya da askerî murahhaslarıyla da yakın bağlar kurarak askerî bilgiler edinebilir. Kendisinin meslektaşlarına vereceği bilgiler, onlardan malumat almasının önünü açacaktır. Bu esnada muhatabını ürkütmemek adına ihtiyatlı davranılması ve karşı tarafın anlayabileceği şekilde bir bilgi alışverişine girilmesi önemlidir. Kezâ siyasi ve askerî yayın organlarını takip etmek ve onlarla yazışmak da bilgi toplama amaçlı ilişkiler kurmanın bir parçasıdır.

Elçiler, o ülkede bulunan Osmanlı şebkenderlerini askerî hareketlilik ve eyaletlerde ortaya çıkan askerî gelişmeler hakkında bilgi toplamak için kullanabilirlerse de, bunlar asker olmadıkları ve beraberlerinde askerî danışman da bulunmadığı için onlara birer talimat vermek de askerî ataşenin yapması gerekenlerdendir. Ataşe, şebkenderlere bazı sorular yöneltmek ve onlardan bunları cevaplamalarını istemek suretiyle bunu yapabilir.

Goltz Paşa'nın talimatnamenin bu son kısmında ataşemiliterden beklenen değerlendirme seviyesi hakkında söyledikleri, askerî istihbarattaki bu yeni uygulamanın teknik ve taktik bilgiler toplamaktan çok stratejik planlamaya katkıda bulunmak amacıyla kurulduğunu göstermektedir. Alman danışmanın da belirttiği gibi, bir ateşemiliter görev yaptığı devletin politik amaçları ile bu devlet ile komşu devletler ya da kendi devleti arasında yaşanacak muhtemel bir harpte çıkacak neticeyi kestirmek adına o ordunun seferberlikteki durumunu ve sergileyebileceği askerî kuvveti barış zamanından tahmin ve hesaplama mükelleftir. Ataşenin topladığı bütün bilgiler, zaman zaman başka dolaylı faydalar sağlasa da, aslında bu stratejik plana yöneliktir. Goltz Paşa bunu, "bir ateşemiliter veyahud askerî murahhas malûmât-ı lâzime ve matlûbeyi cem' ederek erkân-ı harbiyye-i umumiyeye yarayabilecek bir takım mütala'ât-ı sevkü'l-ceyşiyeye dahi tertip eylemelidir" şeklindeki cümlesiyle ifade etmiştir.

Yukarıda ana hatlarıyla içeriğine değindiğimiz bu talimatnamenin Sultan II. Abdülhamid tarafından hüsnükabul gördüğüne ve Osmanlı Devleti'ndeki ataşemiliterleri bağlayacak resmî bir yönerge olarak yürürlüğe sokulduğuna dair elimizde herhangi bir veri mevcut değildir. Bununla beraber, kuvvetle muhtemel Sultan'ın talebi ya da en azından onayı ile Saray'daki Erkân-ı Harbiyye karargâhına sunulmuş bu metnin, hem Sultan hem de onun etrafındaki yaverler tarafından dikkate alındığı kesindir. Osmanlı hizmetinde uzun yıllar bir Alman askerî ataşesi gibi de çalışmış von der Goltz'un kaleminden çıkmış bu metin, ataşemiliterliğin devrin Avrupa devletlerinde hangi prensiplere göre çalıştığını göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim bu çalışmada atf yaptığımız, Avusturya-Macaristan'ın İstanbul ataşemiliteri Pomiankowski'nin hatıralarında ataşemiliterliğin pratikteki işleyişine dair anlattıkları da, Goltz'un bu talimatnamesinde belirttiği ana ilkeler ile uyumlu gözükmektedir.

Sonuç Yerine

Osmanlı Devleti'nde 1864 yılında başladığını tespit ettiğimiz ataşemiliterlik uygulaması, dönemin diğer büyük güçleriyle eş zamanlı olarak yürürlüğe sokulmuş bir düzenlemedir. Osmanlı diplomasi tarihi ile askerî tarihinin ortak bir konusu görünümündeki bu uygulama, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen idarî ve askerî yeniden yapılanma çerçevesinde değerlendirilmek durumundadır. Osmanlı askerî ataşe raporlarının sadece bir kısmı araştırmacılara açılmış olsa da, eldeki verilere bakarak ataşemiliterliğin Osmanlı dış askerî istihbaratının stratejik seviyeye çıkarılması ve kurumsallaştırılarak formelleşmesi açısından bir dönüm noktası teşkil ettiğini söylememiz mümkündür.

Dönemin büyük güçlerinin Osmanlı Devleti'nde bulundurdıkları askerî ataşelerin performansı ile mukayese edildiğinde, Osmanlı askerî ataşelerinin, hem formasyonlarının sınırlılığı hem de devletlerinin global siyasî nüfuzu ve maddî imkânlarının nispeten azlığı gibi sebepler yüzünden daha düşük bir profil arz ettikleri söylenebilir. Bununla beraber, ataşelerin kendi başlarına ancak bir dereceye kadar hareket edebileceği ve esas problemin İstanbul'daki siyasî karar alıcıların strateji oluşturmadaki zaaflarında yattığını da unutmamak gerekir. Bu konuda umumî bir hükme varabilmek için, önce ataşelerin münferit performanslarını ayrı ayrı değerlendirmek ve sonra da yaptıkları bilgilendirmenin Osmanlı merkezî karar alma mekanizmasına ne tür katkılarda bulunduğunu daha derinliğine ele almak şarttır.

Ataşemiliterlik esaslı formel nitelikli dış askerî istihbaratı, barış ya da savaş zamanlarında yürütülen açık ya da örtülü informal istihbarat faaliyetleriyle karıştırmamak gerekir. Kezâ, XIX. yüzyılda dikkatini daha çok ülke bütünlüğünü korumaya yöneltmiş Osmanlı devlet idarecilerinin geniş imparatorluk coğrafyasında formel ve informal yollardan yürüttüğü iç

istihbarat çalışmaları da meselenin bir başka cephesini oluşturmaktadır. Ataşemiliterlerin üstlendiği temel görev, barış zamanında Osmanlı Genelkurmayı'nın muhtemel bir nizamî ve devletlerarası savaş için planlama yapmasını sağlayacak bilgi ve değerlendirmeleri sunmaktır. Öte yandan, askerî teşkilat, teçhizat ve doktrin alanlarında başta büyük Avrupa güçleri ve komşu devletler olmak üzere Dünya'da olup bitenler hakkında anlık istihbarat tedarikinde de Osmanlı ataşemiliterlerinin katkıları olmuştur.

Kaynakça:

Arşiv vesikaları metin içinde ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

- Agoston, G. (2011). *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç* (M. F. Çalışlar, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çalık, R. (1996). Colmar Freiherr von der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36, XII.
- Demirhan, P. (1960). *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Das Lebensbild eines grossen Soldaten*. Göttingen: Göttinger Verlagsanstalt.
- Dumont, P. (1981). Turkey in the Military Archives of the Chateau de Vincennes. *International Journal of Turkish Studies*, 2, 1.
- Feld, M. (1977). *The Structure of Violence: Armed Forces as Social Systems*. Londra ve Beverly Hills: Sage Publications.
- Hayta, N. ve Ünal, U. (2007). *Osmanlı Askerî Gazetesi Cerîde-i Askeriyye*. Ankara: Beritan Elektronik Basım Yayım.
- Hurewitz, J. C. (1961). The Europeanization of the Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century. *Bellekten*, XXV.
- Kapıcı, Ö. ve Köremezli, İ. (2012). Osmanlı Askerî Tarihçiliğinin Eksik Aynası: Rusya Federasyonu Arşivleri. *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar* (G. C. Şayın ve G. Yıldız, Ed.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kurdyavtseva, E. P. (2010). *Russkie na Bosfore, Rossiiskoe posolstvo v Konstantinopole v pervoy polovine XIX veka (Boğazda Ruslar: XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'daki Rus Sefâreti)*. Moskova: Institut Rossiiskoy İstorii.
- Kurz, S. (2009). Die Wahrnehmung der russischen Offizierkorps durch k.u.k. Offiziere in den Jahren 1904-1906. *Diplomarbeit*, Wien: Universitaet Wien.
- Pomiankowski, J. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü* (K. Turan, Çev.). İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- Şişman, A. (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tugay, A. (1963). *Saray Dedikoduları ve Bazı Maruzat*. İstanbul.
- Ünal, U. (2008). *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Wallach, J. L. (1976). *Anatomie einer Militerhilfe: Die Preussischen-deutschen Militaermission in der Türkei 1835-1919*. Düsseldorf: Droste Verlag.

- Wheeler, D. (2012). A Guide to the History of Intelligence 1800-1918. *The Intelligencer*, 19 (I), 47-51.
- Yalçınkaya, M. A. (2010). III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması. *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* (S. Kenan, Ed.), İstanbul: İSAM Yayınları.
- Yasamee, F. A. K. (1998). Colmar Freiherr von der Goltz and the Rebirth of the Ottoman Empire. *Diplomacy and Statecraft*, 9 (2), 91-128.
- Yeşil, F. (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldız, G. (2010). Bir De-militarizasyon Projesi: Geç Osmanlı 'Askerî Tarih Araştırmalarını Sivilleştirmek. *Toplumsal Tarih*, 198, 44-53.
- Yıldız, G. (2012). Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefî Bir Askerî Tarih'e Doğru: Türkiye'de Askerî Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine. *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar* (G. C. Şayın ve G. Yıldız, Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

